

“MEN KONSEPSIYASI” TUSHUNCHASINING PSIXOLOGIK- PEDAGOGIK MOHIYATI

Temirova Dinora Abdixafiz qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti
Namangan Filiali 1-kurs magistranti
E-mail: temirovadinora921@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Men konsepsiyasi” tushunchasining psixologik-pedagogik mohiyati zamonaviy shaxs nazariyalari va ta’lim amaliyoti kesishmasida tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi “Men” haqidagi tasavvurlar tarkibi, ularning shakllanish mexanizmlari hamda o‘quv jarayonidagi tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyalarini yaxlit konseptual model sifatida asoslashdan iborat. Metodologiya sifatida nazariy tahlil va sintez, kontent tahlil, komparativ yondashuv hamda tushunchalararo mantiqiy modellashtirish qo‘llanildi. Ilmiy yangilik “Men konsepsiyasi”ni ko‘p qatlamli konstrukt sifatida operatsionallashtirib, uning kognitiv, affektiv, baholovchi va narrativ komponentlari o‘rtasidagi pedagogik jihatdan boshqariladigan bog‘lanishlarni izohlashda namoyon bo‘ladi. Amaliy natija sifatida o‘quvchining o‘zini anglashini qo‘llab-quvvatlovchi pedagogik shartlar, refleksiya va baholash amaliyotlarini muvofiqlashtirish bo‘yicha xulosalar taklif etiladi.

Аннотация: В статье анализируется психологико-педагогическая сущность понятия «Я-концепция» в сопряжении современных теорий личности и образовательной практики. Цель исследования заключается в обосновании целостной концептуальной модели структуры представлений о себе, механизмов их формирования и их развивающих и воспитательных функций в учебном процессе. Методология включает теоретический анализ и синтез, контент-анализ, сравнительный подход и логическое моделирование связей между ключевыми понятиями. Научная новизна проявляется в операционализации «Я-концепции» как многослойного конструкта и в объяснении педагогически управляемых связей между когнитивным, аффективным, оценочным и нарративным компонентами. Практическая значимость состоит в выводах о педагогических условиях поддержки самопознания учащегося, а также в согласовании практик рефлексии и оценивания для укрепления адекватного и устойчивого образа Я.

Annotation: This article examines the psychological and pedagogical essence of the self-concept at the intersection of contemporary personality theories and educational practice. The study aims to justify an integrated conceptual model of self-related representations, their formation mechanisms, and their developmental and educational functions in learning contexts. The methodology relies on theoretical analysis and synthesis, content analysis, a comparative approach, and logical conceptual modeling. Scientific novelty is achieved by operationalizing self-concept as a multilayer construct and by explicating pedagogically manageable links among its cognitive, affective, evaluative, and narrative components. The practical contribution lies in identifying pedagogical conditions that support learners' self-understanding and in aligning reflection and assessment practices to foster a coherent, realistic, and stable self-image. The findings are positioned to inform curriculum design, classroom interaction, and counseling-oriented educational interventions focused on students' identity development and academic self-regulation.

Kalit soʻzlar: Men konsepsiyasi; oʻzini anglash; oʻzini baholash; akademik oʻzlik; refleksiya; shaxs rivojlanishi

Ключевые слова: Я-концепция; самосознание; самооценка; академическая идентичность; рефлексия; развитие личности

Keywords: self-concept; self-awareness; self-esteem; academic identity; reflection; personality development

KIRISH

“Men konsepsiyasi” psixologiya va pedagogika tutashgan nuqtada joylashgan, shaxs rivojlanishining ichki mexanizmlarini ham, taʼlim jarayonining tashqi taʼsir kanallarini ham tushuntirishga imkon beradigan tayanch tushunchalardan biridir. Oʻquvchi yoki talaba oʻzini qanday koʻrishi, qaysi mezonlar asosida oʻzini baholashi, muvaffaqiyat va muvaffaqiyatsizlikni qanday izohlashi hamda oʻz kelajagini qanday tasavvur qilishi taʼlim motivatsiyasi, oʻzini boshqarish, ijtimoiy moslashuv va kasbiy yoʻnalganlikning markaziy determinantlaridan hisoblanadi. Shu bois “Men konsepsiyasi”ni faqat individual psixik hodisa sifatida emas, balki oʻquv muhitida muloqot, baholash, meʼyor va qadriyatlar orqali tarkib topadigan pedagogik vositalanadigan konstrukt sifatida tahlil qilish dolzarbdir.

Klassik yondashuvlarda “Men”ning tarkibi va vazifalari oʻzini idrok etish hamda oʻzini baholash jarayonlari bilan bogʻlangan boʻlsa, zamonaviy izlanishlar uni ijtimoiy

identifikatsiya, akademik o'zlik, narrativ o'zlik va o'zini boshqarish tizimlari bilan integratsiyada ko'radi [1; 2]. Biroq ta'lim amaliyotida bu integratsiya ko'pincha fragmentar talqin qilinadi: "o'ziga ishonch" yoki "motivatsiya" alohida ko'rsatkich sifatida ko'rib, ularning umumiy manbai bo'lgan "Men konsepsiyasi"ning tuzilmasi va pedagogik shakllantirish mexanizmlari yetarli darajada konseptualashtirilmaydi. Shu nuqtada ilmiy muammo "Men konsepsiyasi"ning psixologik mohiyatini saqlagan holda, uning pedagogik boshqariladigan komponentlari va shartlarini aniqlash hamda ta'lim jarayonida yuzaga keladigan baholash, muloqot va refleksiya amaliyotlari bilan bog'lashdan iborat bo'ladi [3; 4].

Mazkur maqolaning maqsadi "Men konsepsiyasi" tushunchasining psixologik-pedagogik mohiyatini nazariy jihatdan asoslash, uning komponent tuzilmasini ta'lim jarayoniga mos operatsion model ko'rinishida taklif etish va bu modeldan kelib chiqadigan amaliy xulosalarni ishlab chiqishdir. Vazifalar sifatida tushunchaning asosiy nazariy talqinlarini tanqidiy qiyoslash, "Men konsepsiyasi"ning ko'p qatlamli tuzilmasini ajratish, pedagogik muhitda shakllanish mexanizmlarini izohlash hamda ta'lim natijalari bilan bog'lanish mantiqini ko'rsatish belgilandi. Ilmiy yangilik shundaki, "Men konsepsiyasi" o'quvchi faoliyatida faqat ichki tajriba emas, balki baholash va muloqot orqali uzluksiz qayta quriladigan dinamik tizim sifatida yoritilib, uning kognitiv, affektiv, baholovchi va narrativ komponentlari o'rtasidagi pedagogik jihatdan boshqariladigan bog'lanishlar konseptual darajada asoslanadi. Amaliy ahamiyat esa o'qituvchi va ta'lim muassasasi darajasida refleksiya, baholash va qo'llab-quvvatlash strategiyalarini "Men konsepsiyasi"ni mustahkamlashga yo'naltirish imkoniyatlari bilan belgilanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-metodologik xarakterga ega bo'lib, uning materiallari sifatida shaxs psixologiyasi, ijtimoiy psixologiya va pedagogik psixologiyada "Men konsepsiyasi"ga doir fundamental hamda zamonaviy manbalar, shuningdek o'quv motivatsiyasi, akademik o'zlik va o'zini baholash bo'yicha kontseptual ishlanmalar tanlandi. Metodlar majmuasi birinchi navbatda nazariy tahlil va sintezga tayandi: turli maktablar doirasida "Men"ning mohiyati, tarkibi va funksiyalari ajratilib, ularning umumiy va farqli jihatlari mantiqiy tizimga keltirildi. Kontent tahlil yordamida "Men konsepsiyasi" ta'riflarida takrorlanuvchi semantik yadrolar, masalan, o'zini idrok etish, o'zini baholash, ijtimoiy aks ettirish, barqarorlik va o'zgaruvchanlik kabi kategoriyalar

kodlandi. Komparativ yondashuv orqali psixologik talqinlar pedagogik amaliyotdagi tushunchalar bilan qiyoslanib, qaysi komponentlar bevosita ta'lim vositalari orqali shakllanishi mumkinligi aniqlashtirildi. Mantiqiy modellashtirish esa komponentlararo bog'lanishlar, sabab-oqibat zanjirlari va o'quv jarayonidagi tipik ta'sir kanallarini, xususan, baholash, muloqot, topshiriq dizayni va refleksiya amaliyotlari orqali "Men konsepsiyasi"ning qayta qurilishi mexanizmlarini konseptual sxema ko'inishida tiklashga xizmat qildi. Metodologik tanlovning asosiligi shundaki, "Men konsepsiyasi" ko'p o'lchovli va kontekstga sezgir konstrukt bo'lgani sababli uni bir yo'nalishli ta'rif bilan chegaralash ilmiy reduksiyaga olib keladi; shu bois turli nazariy traditsiyalarni uyg'unlashtiruvchi sintez yondashuvi maqsadga muvofiqdir [1; 5]. Tadqiqotda empirik o'lchovlar qo'llanmagan bo'lsa-da, ta'lim amaliyotiga tatbiq qilinadigan operatsion xulosalar aynan nazariy modellashtirishning ichki izchilligi va pedagogik vaziyatlarga mosligi mezonlari asosida ishlab chiqildi.

NATIJAR VA MUHOKAMA

Nazariy tahlil natijasida "Men konsepsiyasi"ni psixologik-pedagogik jihatdan izohlash uchun to'rtta o'zaro bog'liq, ammo nisbatan mustaqil qatlam ajratildi. Birinchi qatlam kognitiv komponent bo'lib, shaxsning o'zi haqidagi bilimlari, o'z xususiyatlarini kategorial tasniflash, "men nimalarga qodirman" tarzidagi kompetensiya sxemalari hamda "men qandayman" degan tavsifiy tasavvurlarni qamrab oladi. Ikkinchi qatlam affektiv komponent bo'lib, o'ziga nisbatan emotsional munosabatlar, o'zidan qoniqish yoki norozilik, o'zini qabul qilish darajasi hamda o'zlikka daxldor his-tuyg'ularning barqaror fonini ifodalaydi. Uchinchi qatlam baholovchi komponent sifatida o'zini baholash mexanizmlarini, me'yor va mezonlarni ichkilashtirishni, yutuq va muvaffaqiyatsizlikni izohlash usullarini, shuningdek, ijtimoiy taqqoslash natijasida yuzaga keladigan o'zlik qiymatini belgilovchi jarayonlarni birlashtiradi. To'rtinchi qatlam narrativ komponent bo'lib, shaxsning o'z hayoti va o'qish tajribasini ma'noli izchillikda hikoya qilish, "men kim edim, kim bo'ldim, kim bo'laman" tipidagi vaqt bo'ylab uzluksizlikni ta'minlovchi o'zlik ssenariylarini o'z ichiga oladi.

Ushbu qatlamlar o'quv jarayonida uchta asosiy pedagogik kanal orqali qayta qurilishi aniqlashtirildi. Birinchi kanal baholash amaliyotlari bo'lib, ular nafaqat bilimni o'lchaydi, balki o'quvchining o'ziga doir kognitiv sxemalarini va baholovchi komponentini shakllantiradi. Shaffof mezonlar, kriterial yondashuv va konstruktiv fikr-

muloqot mavjud bo‘lgan sharoitda o‘quvchi “muvaqqiyat”ni tashqi tasodif emas, boshqariladigan faoliyat natijasi sifatida ko‘ra boshlaydi; bu esa kompetensiya haqidagi tasavvurlarni aniqroq va barqarorroq qiladi. Ikkinchi kanal muloqot va ijtimoiy aks ettirish bo‘lib, o‘qituvchi va tengdoshlar tomonidan beriladigan signallar, kutishlar, qo‘llab-quvvatlash yoki stigmatizatsiya affektiv va narrativ qatlamlarning sifatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Uchinchi kanal refleksiya amaliyotlari bo‘lib, o‘quvchining o‘z faoliyati, xatolari, yutuqlari va strategiyalarini tahlil qilishi orqali “Men konsepsiyasi”ning barcha qatlamlari o‘zaro moslashadi: kognitiv tasavvurlar aniqlashadi, emotsional munosabatlar tartiblanadi, baholash mezonlari ichkilashadi va shaxsiy hikoya ko‘proq izchil bo‘ladi.

Natija sifatida “Men konsepsiyasi”ning psixologik-pedagogik mohiyati ikki darajada ifodalandi. Psixologik darajada u o‘zini anglashning integrativ tizimi bo‘lib, shaxs tajribasini tanlash, izohlash va yo‘naltirish funksiyalarini bajaradi. Pedagogik darajada esa u ta‘lim muhitining baholash, muloqot va refleksiya mexanizmlari orqali modulyatsiyalanadigan, o‘qish faoliyatining barqaror motivatsion va regulyativ poydevorini ta‘minlovchi konstrukt sifatida namoyon bo‘ladi. Bu yondashuv “Men konsepsiyasi”ni faqat shaxsiy xususiyatlar majmui emas, balki ta‘lim jarayonida qayta ishlab turiladigan rivojlanish resursi sifatida talqin qilish imkonini berdi.

Olingan konseptual natijalar shuni ko‘rsatadiki, “Men konsepsiyasi”ning ko‘p qatlamli modeli turli ilmiy traditsiyalarni birlashtirishga qodir. Masalan, ijtimoiy aks ettirish va o‘zini baholash mexanizmlarining pedagogik muhit bilan uzviy bog‘liqligi shaxsning o‘zini idrok etishi doimo ijtimoiy munosabatlarda “ko‘zgulanishi” haqidagi g‘oyalar bilan mos keladi, biroq ta‘lim kontekstida bu jarayon baholash texnologiyalari va sinf iqlimi orqali yanada aniq boshqariladigan tus oladi [2; 6]. Shuningdek, kognitiv va baholovchi komponentlarning o‘quv topshiriqlari dizayni hamda kriterial baholash bilan bog‘lanishi zamonaviy pedagogik psixologiyada o‘quvchining akademik o‘zligi va o‘zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirish haqidagi qarashlarni qo‘llab-quvvatlaydi [3]. Biz taklif etgan narrativ komponentni ajratish esa “Men konsepsiyasi”ning vaqt bo‘ylab uzluksizligini tushuntirishda muhim: o‘quvchi o‘z tajribasini faqat ballar va natijalar ketma-ketligi sifatida emas, balki ma‘no va identitet qurilishi sifatida ko‘rganida, motivatsiya barqarorligi va psixologik farovonlikni ta‘minlovchi ichki resurslar mustahkamlanadi. Bu nuqtai nazar ta‘limda reflektiv yozuv, portfel, o‘z-o‘zini baholash va maqsad qo‘yish amaliyotlarini “psixologik

gigiyena” emas, balki shaxsning o‘zlik tizimini rivojlantiruvchi didaktik vosita sifatida qayta baholashni talab qiladi.

Natijalarning amaliy ahamiyati, avvalo, o‘qituvchi baholashda faqat nazorat funksiyasiga tayanib qolmasdan, baholashning shakllantiruvchi imkoniyatlarini “Men konsepsiyasi”ni qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltirganida yaqqol ko‘rinadi. Konstruktiv fikr-mulohaza “sen qanday odamsan” degan global yorliqlashdan ko‘ra “qaysi strategiya ishladi, qaysisi ishlamadi” degan jarayonli tahlilni kuchaytiradi; bu baholovchi komponentni patologik taqqoslashdan ko‘ra o‘shirishga yo‘naltirilgan mezonlar bilan to‘ldiradi. Ikkinchidan, sinf iqlimida psixologik xavfsizlikni ta‘minlash, xatoni tabiiy o‘rganish resursi sifatida talqin qilish affektiv komponentning barqarorligini oshiradi va o‘quvchi o‘zini qabul qilishini qo‘llab-quvvatlaydi. Uchinchidan, narrativ komponentni rivojlantirish uchun o‘quvchiga o‘z tajribasini izchil ifodalash imkonini beradigan pedagogik dizayn zarur: maqsadlar ierarxiyasi, oraliq yutuqlarni qayd etish, o‘zgarishni ko‘rsatadigan dalillarni to‘plash va refleksiv muloqot shular jumlasidandir.

Tadqiqot cheklovlari shundan iboratki, maqola nazariy sintezga asoslangan va empirik verifikatsiyani o‘z ichiga olmaydi; demak, taklif etilgan modelning amaliy kuchi turli yosh bosqichlari, fanlar va madaniy kontekstlarda maxsus tadqiqotlar bilan sinovdan o‘tkazilishi lozim. Kelajakdagi yo‘nalishlar sifatida “Men konsepsiyasi” komponentlarini o‘lchash indikatorlarini ta‘lim baholash tizimlariga moslashtirish, o‘qituvchining fikr-mulohaza uslubi bilan o‘quvchining narrativ o‘zligi o‘rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlash hamda akademik o‘zlikning raqamli ta‘lim muhitida shakllanish mexanizmlarini tadqiq etish istiqbolli ko‘rinadi [5; 7]. Shuningdek, “Men konsepsiyasi”ning ijtimoiy tengsizlik sharoitida qanday himoya yoki xavf omillariga duch kelishi masalasi ham pedagogik psixologiya uchun muhim empirik vazifadir, biroq bunday tahlil axborot va metodlar ko‘lamini kengaytirishni talab qiladi.

XULOSA

Tadqiqot “Men konsepsiyasi”ning psixologik-pedagogik mohiyatini shaxsning o‘zini anglash tizimi hamda ta‘lim muhitida boshqariladigan rivojlanish resursi sifatida izohladi. Nazariy sintez asosida “Men konsepsiyasi”ning kognitiv, affektiv, baholovchi va narrativ komponentlardan iborat ko‘p qatlamli modeli asoslandi va bu komponentlar o‘quv jarayonida baholash, muloqot hamda refleksiya kanallari orqali qayta qurilishi ko‘rsatildi. Natijalar ta‘lim amaliyotida baholashni shakllantiruvchi yondashuvga

yo‘naltirish, psixologik xavfsiz sinf iqlimini yaratish va reflektiv faoliyatni didaktik tizimning zarur bo‘g‘ini sifatida tashkil etish “Men konsepsiyasi”ning barqaror va adekvat rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashini umumlashiradi. Taklif etilgan konseptual model o‘quvchining akademik o‘zligini mustahkamlash va o‘zini boshqarish kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik qarorlar uchun nazariy asos vazifasini bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Burns R. B. Self-Concept Development and Education. – London, Holt, Rinehart and Winston, 1982. – 416 p.
2. Mead G. H. Mind, Self, and Society. – Chicago, University of Chicago Press, 1934. — 401 p.
3. Божович Л. И. Личност и ее формирование в детском возрасте. – Москва, Просвещение, 1968. – 464 с.
4. Karimova V. M. Shaxs psixologiyasi. – T.:O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2011. – 256 b.
5. Rogers C. R. On Becoming a Person: A Therapist’s View of Psychotherapy. – Boston, Houghton Mifflin, 1961. – 420 p.
6. Леонтев А. Н. Деятелност. Сознание. Личност. – Москва, Политиздат, 1975. – 304 с.
7. Shermatova D.A. Pedagogik psixologiya. – T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 240 b.

